

STM 1967

**Fyra gustavianska dikter kring en Orpheus-
föreställning år 1780**

En versifierad polemik om musikestetiska problem

Av Irmgard Leux-Henschen

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan
tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska
samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat till-
låtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upp-
hovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av
enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela
databasen.

Fyra gustavianska dikter kring en Orpheus-föreställning år 1780

EN VERSIFIERAD POLEMIK
OM MUSIKESTETISKA PROBLEM

Av Irmgard Leux-Henschen

I nom den gustavianska kulturdebatten finns vid sidan av den »officiella» diskussionen om Gluck som operareformator några inlägg av mera »privat» karaktär, däribland en verspolemik som tar ställning till framförandet av Glucks opera »Orpheus» på Stockholmsscenen den 7 och 10 januari 1780. Denna polemik består av fyra dikter som följde rätt på varandra mellan den 15 och 19 januari samma år. Två av dem var införda i Dagligt Allehanda — det var genom dem som initiativet togs — och två i Stockholms Posten, som reagerade i försvarssyfte.

Av kombattanternas personliga anspelningar framgår, att de måste ha känt varandra mycket väl. Anledningen till deras meningsutbyte var nybesättningen av titelrollen i Glucks opera. I stället för den insjuknade Stenborg, som ursprungligen hade kreerat Orpheus och sjungit detta parti under 1770-talet till publikens stora förtjusning, hade den unge, sedermera så berömde Kristoffer Karsten övertagit partiet. En teaterbesökare, som tydligen hade sett operan med Stenborg och nu besökt de två föreställningarna den 7 och 10 januari med Karsten som interpret, uttryckte några dagar efteråt i Dagl. Allehanda sin stora missbelåtenhet. Han kritiserade Karsten indirekt genom att höja Stenborg till skyarna. En insändare som kallade sig »Ami des deux Orphées» försvarade i Stockholms Posten den angripnes ära. Han blev tillbakavisad och satiriserad av den förste kritikern i Dagl. Allehanda. Men redan samma dag fanns en ny försvarsdikt för Karsten införd i Stockholms Posten.

Vilka var dessa med Stockholms operaliv tydligen väl förtrogna författare, som med så mycket personligt engagemang förfäktade sina olika estetiska ståndpunkter mot varandra? Vad gällde deras kontrovers innerst inne?

Märkvärdigt nog har dessa frågor hittills aldrig ställts. Varken litteratur-, teater- eller musikhistoriker har uppmärksammat dessa fyra dikter och försökt att avslöja författarnas identitet samt tolka deras kontraversiella yttranden. Jo-

han Flodmark berättar i »Elisabeth Olin och Carl Stenborg, två gustavianska sångargestalter»¹ följande om dessa Orpheus-föreställningar: »På nyåret 1780 — d. 7 jan. — sågs fru Olin uppträda i 'Orpheus', men ej mot Stenborg, som till följd af en inråkad långvarig sjukdom var förhindrad att utföra sitt gamla parti, utan mot Karsten. Båda hyllades kraftigt af publiken.» Tyvärr anger Flodmark inte varifrån han fått den sista uppgiften, som är värd att lägga märke till. Han fortsätter: »Det tycks hafva varit vid åskådandet af denna eller någon närmast följande representation af nämnda opera, som fru Lenngren fick anledning att nedskriva sitt i Stockholms Posten d. 22 jan. s. å. införda epigram: 'Til Eurydice. Jag kan för löje knappt mig bärga —'» Flodmark nämner även repliken på detta epigram och Anna Maria Lenngrens andra dikt »Afbön till Eurydice», som var införd i Stockholms Posten den 1 februari 1780. Han redogör noggrant för Anna Maria Lenngrens ganska oskyldiga satiriska verser, som förlöjligade fru Olin-Eurydices alltför omfångsrika kostymering vid denna föreställning. Den mycket betydelsefullare kontroversen omkring Karstens Orpheus-tolkning förbigås däremot med fullkomlig tystnad, kanske därför att författarna var okända och deras ömsesidiga beskyllningar föreföll mer eller mindre obegripliga.

Nils Personne citerar i »Svenska teatern under Gustavianska Tidehvarfet»² några rader ur G. J. Ehrensvärds Dagboksanteckningar, som handlar om denna Orpheus-föreställning: »Den 7 januari 1780 skrifver han: 'Om afton kommo Deras Maj:ter på operan och sutto uti den stora logen. Operan Orphée uppfördes med allt det aftagande, som nu med operan förmärkes.» Denna syrliga anteckning behöver inte uppfattas som en direkt motsats till det ovan nämnda konstaterandet att de två sångarna »hyllades kraftigt af publiken»; säkerligen gällde kritiken framförallt Barnekows teaterregi. Motsättningarna mellan Ehrensvärd och Barnekow vid denna tidpunkt är kända. Tidningarnas Orpheusdikter nämns ej heller av Personne. Han nämner inte ens, att det varit Karsten som hade sjungit Orpheus denna kväll.

När man försöker tränga in i de fyra dikternas problematik, inställer sig i första hand frågan: finns det något samband mellan dem och den »officiella» Gluckdebatten eller utgör de en isolerad och tillfällig polemisk företeelse? För att ge ett svar på denna fråga är det nödvändigt att orientera om det allmänna debattläget vid denna tidpunkt, speciellt beträffande Gluck.

Det är lätt att konstatera följande omständigheter: Orpheus-dikterna publicerades under ett särskilt konfliktrikt skede i Stockholms Postens historia, nämligen kort tid efter Kellgrens återkomst till Stockholm. I början av juli

hade han — efter den första häftiga stridsperioden — harmsen vänt tidningen ryggen. Nu hade han föregående månad övertagit de redaktionella befogenheterna i Stockholms Posten. Mycket litet är känt om de händelser som måste ha utspelat sig, när Kellgren plötsligt blev herre i huset och den egentliga »Kellgrenska eran» började. Vi vet bara, att en uppgörelse med tidningens utgivare Holmberg hade kommit till stånd och att ett kontrakt mellan denne och Kellgren hade undertecknats, vilket inte finns bevarat. Vi känner således ingenting om kontraktets speciella villkor. Vad vi däremot kan fastställa är, att den träffade överenskommelsen tydligen inte tillfredsställde alla intresserade parter. Att den långtifrån gillades av Kellgrens motståndare, framgår av den intensiva kampanj som i januari månad inleddes mot honom som redaktör. Denna kampanj intensifierades under hela vårvintern 1780. Det är mot bakgrund av denna plötsligt ändrade kursriktning i Stockholms Posten de fyra Orpheus-dikterna måste ses.

Ännu tydligare framträder den spända situationen, när man påminner sig den »officiella» Gluckdebattens läge just vid denna tidpunkt. Det var länge sedan propagandaartikeln »Om Glück och om Operan» — som jag tidigare har tillskrivit Kraus³ — hade publicerats i syfte att väcka intresse för Glucks nya opera »Iphigenie i Tauriden» (St. P. 1779, nr 140 av den 3 juli). Nu, ett halvt år senare, då teatersäsongen hade börjat, hade en röst höjts som visade i den motsatta riktningen. Det var en artikel i Stockholms Postens julnummer av den 24 december med överskriften »Til Herrar Glückisters ompröfvande». I artikeln hade ett längre utdrag i svensk översättning återgivits ur Marmontels oppositionella yttranden om Gluck. Jag har tidigare tillskrivit Kellgren denna artikel,⁴ som i övrigt inte innehåller något eget ställningstagande. Anledningen till Kellgrens appell kan knappast ha varit något annat än de planer på att uppföra en ny Gluckopera som han hört talas om. Tillfälligtvis vet vi, att Gluckpropagandisten Kraus just vid denna tidpunkt hade fått de kontakter med Stockholms opera, som han hela tiden hade strävat efter.⁵ Var det instuderingen av Alceste som Kellgren vid denna tidpunkt

³ Jfr uppsatserna: Den gustavianska kulturdebattens anonyma Gluckpropaganda i Stockholms Posten, STM 1956, s. 65 ff. — Den anonyma musikestetiska debatten i Stockholms Posten 1779–1780, STM 1958, s. 82 ff. — Vem var författaren till Gluckartiklarna i Stockholms Postens första årgångar?, Samlaren 1966, s. 44 f.

⁴ Jfr de ovan nämnda uppsatserna: STM 1956, s. 68 ff. — STM 1958, s. 104. — Samlaren 1966, s. 44 f.

⁵ Den 10 januari 1780 skildrade Kraus i ett brev till sina föräldrar de lovande kontakter han hade inlett med Zibet. Han berättar att hans tidigare »Gönner» Leijonhufvud hade begivt sig på en utlandsresa och fortsätter: »Aber ich bin auf dem Wege einen neuen und nunmehr bedeutenden zu bekommen.» Att det var Zibet nämner han i sitt nästa brev av den 20 juni 1780. Han tillfogar: »Dieser Mann ist des Königs Handsekretär und ein unein-

¹ Stockholm, 1903, s. 124 f.

² Stockholm, 1913, bd I, s. 148.

varnade för? (Som bekant förbereddes denna Gluckopera under loppet av år 1780 och dirigerades av Kraus vid premiären den 1 mars 1781.) Om så vore fallet, så har Kellgren ändrat sin inställning till Gluck sedan det kontakten mellan honom och Kraus hade upptagits ett halvt år senare.

När intermezzona kring Orpheus-föreställningarna inträffade, hade »Glückisterna» ännu inte hunnit att svara på Kellgrens utmaning. (Det skedde först den 29 januari.) Kanske erbjöd de ett inte ovälkommet tillfälle för debattörerna att mera privatim ventilera sina åsikter? Enligt min uppfattning var det nämligen samma opponenter, som agerade i den »privata» och i den »officiella» Gluckdebatten. Man kan bevisa att det var Kellgren och en av »Glückisterna», nämligen Kraus' vän Carl Stridsberg, som här — för omväxlings skull i diktform — polemiserade med varandra. Man får anta, att den sistnämnde gjorde det med Kraus' samtycke. Jag vill här hävda att Kellgren var den författare som uppträdde i Dagligt Allehanda, och Stridsberg den författare som uppträdde i Stockholms Posten. Kellgren hyllade Stenborg, Stridsberg försvarade Karsten.

I.

Dagl. Allehanda 1780, nr 11, den 15 januari

»På den 7:de och 10:de Januarii»

Den 15 januari — således fem dagar efter den andra av de båda Orpheus-föreställningarna med Karsten — fanns följande dikt införd i Dagl. Allehanda:

På den 7:de och 10:de Januarii.

Orphe! hwart har du tagit vägen?
Din ljufwa röst man nu ej mera hör!
Ack! hur en hwar är angelägen,
Om Dig, som så vårt hjerta rör!
När Dig din makas mistning sårar,
Du gjordt Din sorg til vår: Med strida tårar
Wi följt dig jämt och ömt,
Från Euridices graf och ner i fasans Rike,
Där du i tjuvnings-konst ännu ej haft din like:
De grymma andar ha ju tårar fällt:
Och wid alt detta wi oss sjelfwe liksom glömt.
Hänryckte af din Sång, wi önskat dig tillbaka
I Elisén din såta Maka,

geschränkter Diktator, was das Theater anbelangt.» Jfr K. F. Schreiber, Biographie über den Odenwälder Komponisten Joseph Martin Kraus, Buchen, 1928, s. 51.

Som hade det vår egen wälfärd gällt.
Wi haft det hopp at åter få dig se och höra;
Wi spådde wällust åt vårt hjerta och vårt öra —
Du kom! — Men ack! — Det blott din wälnad war,
Som icke wägen än til ömma känslor funnit;
Ty ingen tår ur något öga runnit,
Och intet hjerta del uti hans klagan tar.

Om dessa verser hade stått i Stockholms Posten, skulle de förmodligen för länge sedan ha tillskrivits Kellgren. I och med att de blev införda i Dagl. Allehanda, har Kellgrenforskarna inte trott sig ha någon anledning att närmare granska dem på skaldens vägnar, enär man principiellt utgick ifrån antagandet, att Kellgren publicerade allt han ville ha framfört i offentligheten i sin egen tidning. Denna uppfattning kan jag inte dela. Dess företrädare fäster alltför litet avseende vid det oavbrutna intrigspel, som ingick i den gustavianska kulturdebatten. Inom detta intrigspel företogs många sorters åtgärder för att kamouflera eller rentav förneka författarskapet vid yttranden, som av en eller annan anledning betraktades som »känsliga». Det var inte ovanligt att bidrag publicerades i tidningar, där genomsnittsläsaren inte väntade ett yttrande av en bestämd författare och därför inte utan vidare vågade tillskriva honom texten i fråga. Enligt min mening har Kellgren »gömt» en del av sina skarpaste debattinlägg i andra tidningar, framför allt i Dagl. Allehanda.⁶

Att Kellgren i övrigt just vid denna tidpunkt även alldeles öppet har använt sig av Dagl. Allehanda som språkrör, kan styrkas med ett exempel, som inte lämnar något tvivel övrigt om hans auktorskap. Två dagar innan den första Orpheusdikten publicerades, finner man i Dagl. Allehanda 1780 nr 9 av den 13 januari några verser ur »Mina Löjen» — dikten var då redan allmänt känd — som bär titeln »Til Sällskapet Pro Veritate. Transumt med tillämpning.» De börjar:

»— Fly bort! du dårars Här,
Som dig med sjelfgjord smärta sårar —» osv.

Att detta fragment ur Kellgrens dikt måste ha införts av honom själv — tydligen i något polemiskt syfte —, framgår inte bara av överskriften och signaturen »K---n», utan framförallt av några mindre textändringar, avpassade efter adressaten. Dessa ändringar kan inte ha företagits av någon annan

⁶ Jag har tidigare tillskrivit Kellgren de två artiklarna »Om Charlataneriet» i Dagl. Allehanda 1779, nr 146 (jfr STM 1956, s. 68) och »Quot capita tot Opiniones» i Dagl. Allehanda 1780, nr 97 (jfr STM 1965, s. 63 ff.) Kellgrens Orpheusdikt står således mellan dessa två artiklar.

än författaren själv.⁷ Det måste tillfogas att några av Stockholms Postens medarbetare — tillika Kellgrens motståndare — hade gripit till orda i den tidning Sanning och Nöje, som sällskapet Pro Veritate nyligen hade startat. Jag har tidigare attribuerat artikeln »Om vår Theaters tilstånd» i Sanning och Nöje (nr 55, 56 av den 1 mars 1780) till Kraus och Stridsberg.⁸

Att Kellgren måste anses vara författare till dikten »På den 7:de och 10:de Januarii» — han hade möjligen besökt operan tillsammans med Anna Maria Lenngren, som sedan skrev de nämnda satiriska dikterna om fru Olins klädsel som Eurydice — framgår av hela innehållet, som överensstämmer med allt vad vi vet om skaldens förhållande till just detta Glucks ungdomsverk och överhuvudtaget om hans känslöbetonade sätt att reagera på Glucks musik.

Kellgren torde ha hört »Orpheus» för första gången i januari 1777 under ett Stockholmsbesök⁹ och antagligen flera gånger efteråt, då »Orpheus» som publikens älsklingsopera ständigt stod på repertoaren. Den hade gjort ett djupt intryck på honom.¹⁰ Nu, i januari 1780, hade han efter den långa bortavaron från Stockholm tydligen längtat efter att på nytt uppleva den förtrollning som verket tidigare hade utövat på honom med Stenborg i titelrollen:

⁷ Ek-Hanson nämner dessa verser ur »Mina Löjen» med anledning av ett epigram i St. P. 1780, nr 6 av den 10 januari (jfr Dikter i Stockholms Posten 1778–1781, Göteborg 1948, s. 71). Om detta »Epigram» i Stockholms Posten, som således publicerades tre dagar före fragmentet ur Mina Löjen i Dagl. Allehanda, heter det: »En satir mot den av Josias Cederhielm sedan december 1779 utgivna oppositionstidningen Sanning och Nöje, som till en början utkom anonymt och föregavs härröra från sällskapet Pro Veritate.» Det säges ingenting om vem detta »Epigram» författare möjligtvis kan ha varit. I det följande ges endast hänvisningen: »I Dagl. Alleh. 1780: 9, 13.1, återfinnes ett utdrag av Mina Löjen med titeln 'Til Sällskapet Pro Veritate, Transumt med tillämpning' som är undert. K-n.» Även här saknar man en kommentar och framförallt en hänvisning till att Kellgren två veckor tidigare hade angripit en medarbetare i Sanning och Nöje genom en maliciös ordlek i sitt epigram »Ät den politiske Fanaticus»:

Du som i sannings helga namn
En hämndfull ilska blott förnöjer;
Se här et rep! — ty om du dröjer,
Man snart dig mot din vilja höjer
Sex alnar upp, i ärans famn.

Detta epigram tillhörde de »julkappar», som Kellgren hade utdelat på julaftonen 1779, således samma dag, då han i det ordinarie numret av tidningen, som utkom på morgonen, hade infört artikeln »Til Herrar Glückisters ompröfvande». Jag har tidigare nämnt att detta epigram enligt min mening var riktat mot Stridsberg (jfr STM 1956, s. 69, fotnot 2) och inte mot Halldin, något som Ek antagit (jfr Skämtare och Allvarsmän i Stockholms Postens första årgångar, Malmö 1952, s. 21): »Till julen riktar skalden mot Halldin ett så våldsamt epigram att det närmast verkar förskräckande.» Det är inte möjligt att här närmare gå in på detta i detalj. Men dessa motsättningar måste nämnas för att belysa bakgrunden till verspolemiken kring »Orpheus».

⁸ Jfr STM 1958, s. 106–108.

⁹ Jfr Sverker Ek, Kellgren skalden och kulturkampen, Stockholm 1965, s. 122.

¹⁰ I en studie av Thelma Hanson (cit. hos Ek, l.c. s. 114) antas att Orpheus och Eurydice har varit förebild till Kellgrens Ode öfver Ledsnaden.

»Hänryckte af Din sång — — —

Wi haft det hopp at åter få dig se och höra;

Wi spådde wällust åt wårt hjerta och wårt öra.»

Men det var inte den glänsande artisten Stenborg, om vilken Kellgren fastslår »där du i tjusningskonst ännu ej haft din like», som hade sjungit Orpheus, utan Karsten. Förtrollningen var borta. Glucks musik utövade inte mera någon verkan på honom.

Läser man denna dikt till Stenborgs ära, så kan man inte ett ögonblick betvivla, att allt vad Kellgren här anfört, motsvarade hans innersta övertygelse. Det var en representant för rokokons tidsålder, som här gjorde sig till förespråkare för känslösamhetens tillfredsställelse på Operan. Sångaren skulle »tjusa» och röra publiken. Förmådde han det inte, så var han »en wälnad som icke wägen än til ömma känslor funnit». Underkännandet av Karstens Orpheus utmynnade i orden:

»Ty ingen tår ur något öga runnit,
Och inget hjerta del uti hans klagan tar.»

Kellgrens tårdränkta inställning till Glucks »Orpheus» motsvarar fullkomligt den han hade till Glucks »Alceste». Dagen efter premiären skrev han till Clewberg (2 mars 1781): »I går gret jag i två hela timmar på operan, då Alceste för första gången spelades: Fru Müller debuterade. Man kan säga at man förut hvarken sett något spektakel eller någon Actrice i Sverige: Hela parterren snyftade och alla vackra ögon voro gömda bakom solfjädrar.» Stenborg och fru Müller var artister som tillfredsställde Kellgrens starka behov av känslösamhet i samband med musikaliska upplevelser.

Karsten hade tydligen inte uppfyllt dessa Kellgrens anspråk. Men förklarar det diktens tillkomst och publikation? Ytligt betraktat gör verserna »På den 7:de och 10:de Januarii» intryck av att vara en hyllningsdikt till Stenborg. I själva verket är de, såsom redan titeln förräder, lika mycket — kanske får man säga framför allt — en smädedikt mot Karsten. Varje berömmelse för Stenborg uttalas på hans bekostnad. Det finns inte ett enda försonande ord för Karsten. Vad var anledningen till detta?

Kristoffer Karsten (1756–1827), den berömde tenor-barytonen vid Stockholms opera, var 23 år gammal, när han övertog Stenborgs favoritroll Orpheus. Som skyddsling till Lovisa Ulrika och Gustaf III hade han bedrivit sångstudier i Stockholm och hos italienaren Potenza i Köpenhamn (1777–1778). Vid sistnämnda tidpunkt hade han med stor framgång uppträtt bl. a. i Grétrys »Zémire och Azor» (1778) och kort därefter som Achilles i Glucks »Iphigenie uti Auliden». Gjörwell betecknade honom tidigt som en »farlig

rival» till den fyra år äldre Carl Stenborg, som var primo amoroso. Enligt samtidens enhälliga omdöme var han en utomordentlig sångare och interpret.¹¹ Några år senare uppträdde han i Berlin, London och Paris.

Det är svårt att föreställa sig att Karstens tolkning av Orpheus skulle ha varit så totalt misslyckad som Kellgren ville göra gällande i sin dikt. Som nämnts publicerades denna dikt först fem dagar efter den andra föreställningen. Det var således inte någon utpräglad affekthandling omedelbart efter intrycket. Det var antagligen ett väl genomtänkt beslut. Att Kellgren publicerade angreppet i *Dagl. Allehanda*, visar dessutom att han ville vara försiktig. Kungen hade besökt föreställningen. Det var bäst att undvika en nedsättande kritik i den egna tidningen.

I övrigt är intet känt om den historiska bakgrunden till Kellgrens dikt. Det är möjligt, att en rivalitetsstrid brutit ut mellan den sjuke Stenborg och hans efterträdare, en strid i vilken Kellgren tog parti för den förre. Men det finns också en annan möjlighet: att Karsten medvetet hade tagit avstånd från Stenborgs publikfriande »tjusare»-maner, att han hade framställt den grekiske sångarhjälten mindre rokokokoaktigt, mindre känslöbetonat, mera manligt och enkelt — mera i Glucks reformatoriska anda — och att Kellgren hade protesterat mot denna uppfattning.

Jag skall återkomma till denna punkt, när jag kommenterar den sista av de fyra Orpheusdikterna.

II.

Stockholms Posten 1780, nr 12, den 17 januari

»Til Auctorn öfwer den 7 och 10 Jan.»

Två dagar senare publicerades i *Stockholms Posten* följande svarsdikt:¹²

*Til Auctorn öfwer den 7 och 10 Jan.**

Man sedt så tidt Orphée med sång
Sin Euridice ur Himmeln föra,

¹¹ B. von Beskow säger i sina *Levnadsminnen*, att Karsten var »begåvad med den skönaste stämma som Sverige frambragt och tillika den ypperste dramatiska sångare vi egt». — J. F. Reichardt yttrade om honom: »Seine Stimme und Vortrag und äusserliche Bildung machen das angenehmste Ensemble, das vielleicht nur je ein Sänger besessen hat.» Jfr *Berlinische Musikalische Zeitung* 1805, s. 97.

¹² Dikten nämns hos Ek-Hanson, l.c., s. 71. Det hänvisas här till notisen under dikten »Se *Dagligt Allehanda* N:o 11.» och konstateras: »I nämnda tidning återfinns en mot Karsten riktad dikt med titeln På den 7:de och 10:de Januarii, som börjar 'Orphe! hvart har du tagit vägen?' I *Dagl. Allehanda* 1780: 14 19.1 påträffas en svarsdikt till StP med titeln 'Min Herr Ami des deux Orphées'. Det ges således ingen kommentar till verspolemiken, endast en hänvisning till den ovan anförda notisen om Orpheus-föreställningen hos J. Flodmark.

Sen han med djefflar haft at göra,
At om man fick Alzani höra
Och se en Prévillé samma gång,
Så blefwe tiden dock för lång,
Förn han fått frelst sin såta Maka;
Toujours perdrix kan ingen smaka.
Men Du prosaiske Rimare!
Gå lär Dig bättre werset skrifwa:
Än kan du intet dråpslag gifwa;
Ty Du är blott en fuskare.

Ami des deux Orphées.

* Se *Dagligt Allehanda* N:o 11.

Författaren, som jag håller för att vara Stridsberg, signerade sin dikt med »Ami des deux Orphées». Även han kände således bägge Orpheus-framförandena med Stenborg och med Karsten. Genom signaturen antydde han att han gillade dem båda två. I någon sorts jämförelse inlät han sig inte. Däremot tog han ställning till någonting annat, som tydligen låg honom mera om hjärtat: »Orpheus» hade givits så många gånger att publiken hade hunnit tröttna på denna opera. Även om den hade framställts av världens konstnärselit — om man hade fått höra en »Alzani»¹³ och »se en Prévillé samma gång»¹⁴ —, så skulle åhörarnas reaktion inte blivit mycket annorlunda: »Toujours perdrix kan ingen smaka.» Denna kritik var riktad åt två håll: dels med adress till operachefen Barnekow som en rekommendation att äntligen byta ut Glucks ungdomsverk mot något annat, kanske just ett verk av samma mästare, och dels »Til Auctorn öfwer den 7 och 10 Jan.», som ännu inte hade tröttnat på »Orpheus», utan tvärtom begärde att få höra den om och om igen men med Stenborg i titelrollen.

Efter den principiella förklaringen övergick »Ami des deux Orphées» till en mera personlig uppgörelse med Stenborgs ensidige lovtalare. Han kallar honom för en »prosaisk Rimare» och ger honom rådet att lära sig skriva »bättre werset». Indignationen över det negativa omdömet om Karsten tar sig slutligen uttryck i ordet »dråpslag». Men detta dråpslag hade inte haft någon verkan, menar han, på grund av angriparens — »en fuskares» — stilistiska oförmåga.

¹³ Vem »Alzani» var — en sångare? — kunde inte fastställas.

¹⁴ Prévillé, Pierre Louis (1721–99), känd fransk skådespelare med »modern» uppfattning, den första Figaro i »Figaros bröllop».

Dagl. Allehanda 1780, nr 14, den 19 januari

»Min Herr Ami des deux Orphées»

Om insändaren i Stockholms Posten hade påstått: »Än kan Du intet dråpslag gifwa», så visade skalden i *Dagl. Allehanda* med sitt svar att han mycket väl förmådde det. Detta svar var ett »dråpslag». Det publicerades två dagar senare, den 19 januari. Och det är kanske inte alldeles likgiltigt att påminna om att den nittonde januari var Henriksdagen, således Johan Henrik Kellgrens namnsdag. Att denne tog sin revansch just då, kan knappast anses vara en ren tillfällighet, desto mindre som även hans motståndare tycks ha ihågkommit dagen. I varje fall uppvaktade han som vi senare skall se, »Henrik», utan att vänta ett svar från dennes sida, med en ny personlig attack samma dag.

Dikten »Min Herr Ami des deux Orphées» är ett ytterst märkligt dokument, som måste ställas i centrum för denna undersökning. Den har följande ordalydelse:

*Min Herr Ami des deux Orphées**

Ack huru värdigt Ni Er röst i Posten höjer!
Kors! hur Ni alltid är Er lik!
Gud signe Er och all den smak Ni röjer
Så wäl i Wers, som i Musik!
Med Er kritik Ni oss förnöjer.
Det händer at man kan åt dumhet äfwen le.
Rätt frälst: Hwad härligt ord! Hwad uttryck! Tack och ära
Min hjertans Herr Patron; som oss så wäl kan lära
At skrifwa rätt grammaticé;
Men aldrig will jag Er beswära,
At blifwa min förswararé.
Jag tror Ni icke tål at fina rätter smaka:
Jag räds Ni ger dem snart tillbaka.
Ni duger säkert ej at blifwa Rimaré;
Men om, uti Musik, Ni wil bli Fuskaré,
Sök första lägenhet at bli Orgtramparé;
Det är et wälment råd utaf Er Tjenaré.

* Se Stockholms Posten N:o 12.

Att även denna dikt i *Dagl. Allehanda* måste tillskrivas Kellgren, framgår egentligen redan av sammanhanget med den förra. Men det finns indicier för Kellgrens författarskap oberoende av detta sammanhang. Och det är viktigt

att anförä dem, då denna dikt inte bara berör Gluckstriden, ja, egentligen berör den ganska litet, men istället kastar ett skarpt ljus över hela den mångsidiga antagonismen mellan Kellgren och hans opponent.

*Relationer mellan Kellgrens dikt »Min Herr Ami des deux Orphées»
och hans satir »Bref til Herr Jac. Albr. Fl-g»*

Det mest intresseväckande indiciet för Kellgrens författarskap är den nära samhörigheten mellan denna dikt i *Dagl. Allehanda* och hans kända verssatir »Bref til Herr Jac. Albr. Fl-g». Verssatiren publicerades i Stockholms Posten den 11 juli 1780, således bara ett halvt år efter dikten i *Dagl. Allehanda*. »Min Herr Ami des deux Orphées», som hittills aldrig satts i förbindelse med Kellgren, är en direkt förelöpare till »Bref til Herr Jac. Albr. Fl-g». Samhörigheten gäller såväl stilistiska detaljer som innehållsliga företeelser. Med bägge dikterna satiriserade Kellgren en och samma litterat: Carl Stridsberg. Då de två korresponderande angreppen på honom erbjuder ett av de ytterst sällsynta tillfällena att kasta en blick bakom debattens kulisser, är det nödvändigt att närmare granska även »Bref til Herr Jac. Albr. Fl-g». En sådan granskning är desto mera befogad som betydelsen av denna verssatir inte riktigt genomskådats inom Kellgrenforskningen. Det egentliga syftet har förbi-setts. Kellgrens satir gällde inte bara de två bröderna Flintberg, något som hittills allmänt antagits,¹⁵ den gällde samtidigt — man får kanske säga framför allt — deras meningsfrände Stridsberg.

Som bekant har Kellgren med denna kvicka, av hans samtida mycket uppmärksammade satir besvarat de kritiska anmärkningar, som juristen Jac. Albr. Flintberg, broder till den av Kellgren ständigt förlöjlighade litteraten C. H. Flintberg, hade riktat mot honom. I en tidigare artikel hade han ironiskt avisat denna attack. När Flintberg återkom, hade han inte lust att svara på nytt.¹⁶ I detta dilemma kom han tydligen på idén att inte »svara själv» utan s. a. s. låta en annan svara i hans ställe. Det är denna kamouflerande manöver — att han anlidade en annan person, som han samtidigt satiriserade — Kellgrenforskningen inte har tolkat riktigt. Vem var nu denne andre, som Kellgren sköt i förgrunden och hanterade efter godtycke, som en marionett? Att det var en litterat framgår av själva dikten. Men det var inte vilken

¹⁵ Jfr S. Ek, Kellgren Skalden och kulturkampen, l.c., s. 228.

¹⁶ Den 7 juli 1780 skrev han till sin vän Clewberg: »Nå hvad synes dig om kriget med Flintberg? Jag vet intet mer om jag bör värda mig att svara honom. Men ett litet Epigram, en liten Fabel torde ej vara så olämplig. Han kallar Anacreon för en narr. Han förlåter Voltaire och Dorat. Söta Clewberg, du har en så god malice. Om det i hast skulle falla dig in —» (Jfr Joh. Henr. Kellgrens Bref til Abraham Niclas Clewberg, utg. av H. Schück, Helsingfors 1894, s. 62.)

litterat som helst, utan en bestämd litterat som han måste ha känt mycket väl. Trots alla karikerande drag tecknade han en realistisk bild av »brevskrivaren». Han framhävde individuella drag: en stor beläsenhet såväl i den klassiska litteraturen som i den moderna upplysningslitteraturen, en kritisk om än inskränkt inställning till alla samhällsproblem, självsäkerheten, den moraliska och religiösa värderingen vid bedömandet av litterära frågor osv. Att Kellgren drog in just denne litterat i sin uppgörelse med Flintberg berodde tydligen på omständigheten att han ansåg honom stå i förbindelse med bröderna Flintberg,¹⁷ i en sorts »konspiration» mot honom, »den gemensamme fienden». I det fingerade brevet gav Kellgren sin förtrogenhet med denna situation till känna genom att låta litteraten högtidligt tacka sin »vän» Flintberg för hjälpen mot »Henric» som han skämtsamt kallade sig själv på ett ställe.¹⁸ Dikten började:¹⁹

O Store Fl-g Granskare
Och Bror til Fl-g Rimmare.
Hör din ödmjuka tjenare.
Man sett med största grämlse,
Hur någon tid en kännare
Gjort spe af oss Rimkopplare:
Med lika stor förnöjelse,
Vi fått i Allehanda se,
Hur du, vår starke Hämmare,
Har vågat at vår fiende,
Vår plattthets Antichrist bele.

I fortsättningen lade Kellgren de mest kategoriska felbedömningar i munnen på denne litteraturkritiker. Han lät honom inte bara sympatisera med Flintberg, utan övertrumfa denne i radikala åsikter:

Du wisat som det borde ske,
At Boileau var en Stympare,

¹⁷ Med största sannolikhet torde Kellgrens anspelning på ett samförstånd mellan Stridsberg och de två bröderna Flintberg inte vara gripen ur luften, utan bero på fakta som han kände till. — Jag har i mitt otryckta arbete om Carl Stridsberg tagit ställning till Stridsbergs sannolika förbindelse med litteraten Flintberg på grund av flera artiklar i Stockholms Posten och även hänvisat till Stridsbergs välvilliga recensioner i Lüdekes Allgem. schwed. Gelehrsamkeits-Archiv över Flintbergs litterära produktion.

¹⁸ På äldre dagar tycks Kellgren ha velat ta avstånd ifrån satiren »Bref til Herr Jac. Albr. Fl-g». Jfr SFSV Kommentare IX, 7 del, 1 häft, 1938: »I ett i K. B. i ett årgångsband befintligt ex. av detta nummer av St. P. är med JHK:s hand tillskrivit i marginalen: 'Casseras'.» Utgivarna förmodar: »En anledning härtill är tydeligen, att dikten 'hade afseende på en enda utmärkt person'.» Med denna utmärkta person menas uppenbart Jac. Albr. Flintberg? Det torde ha varit framförallt den litteraten som Kellgren hade satiriserat som »brevskrivare» som varit anledningen till att Kellgren önskade att »cassera» denna dikt.

¹⁹ Jfr SFSV IX, andra del, dikter, 1939, s. 70 f.

Anacreon en Galninge,
Lucanus Guds försmädare,
Wärd helfwetets fördömelse.

Vid slutet drev Kellgren sitt gyckelspel så långt, att han lät sin antagonist yttra »christeligt medlidande» med honom, »Henric», vilken betecknades som »en förwillad syndare». Flintberg blev ombedd »at ge förlåtelse» åt den som hade skrivit denna satir:

Ja, Store Fl-g Granskare,
Och Bror til Fl-g Rimmare!
Hur stort, at ge förlåtelse
Åt en förwillad syndare!
Så råder, af förskräckelse
För hwad som är tilkommande,
Samt Christeligt medlidande

Din Wän och din beundrare
En Orthodox Versmakare.

Beträffande det av Kellgren i denna satir använda monotont parodiska versmåtter har O. Holmberg i sin biografi Den unge Leopold (Sthlm 1953) framhållit två efterhärmaningar i den gustavianska litteraturen.

1) Det första fallet är Leopolds otryckta prolog »Till Läsaren» som han författade för en möjligen tillränt publikation av hans »Susanna». Prologen citeras och kommenteras av Holmberg s. 162 ff. Angående tidpunkten för prologens tillkomst anges att den kan vara skriven tidigast 1780: »Den är nämligen byggd efter mönstret av det polemiska Bref til Herr Jac. Albr. Fl[ntberg] som Kellgren den 11 juli 1780 publicerade i Stockholms Posten.» Fastän jag inte kan gå in på det komplicerade sammanhanget vill jag ändå nämna, att det är sannolikt att Leopold hade förstått vilken litterat det var som Kellgren satiriserat som »brevskrivare» och att han därför medvetet övertog detta versmått för att persiflera en moralists åsikter.

2) Det andra fallet Holmberg nämner, är Thorilds »Straffsång» (augusti 1784), i vilken Kellgrens satirisering av litteraten Flintberg som bekant fördömdes i de skarpaste ordalag. Holmberg konstaterar (s. 229): »Straffsången var skriven på samma versmått som Kellgrens rimbrev till Flintberg.» Även här kan jag inte närmare gå in på ämnet och beröra förbindelsen mellan Thorild och Stridsberg, men vill ändå framhålla att Thorild med sin efterhärmaning torde ha haft för avsikt att inte bara hämna Flintberg, utan också Stridsberg.

Om Leopolds och Thorilds imitationer av »Bref til Herr Jac. Albr. Fl-g» återspeglar de två samtida skalders gillande, resp. ogillande av Kellgrens satir, så belyser några provokativa anspelningar på denna dikt, vilka förekommer i själva den fortsatta debatten i Stockholms Posten, de inblandades egen eftersyn. Jag nämner två exempel.

1) Den första anspelningen som förekommer drygt ett år efter satirens publice-

rande, tillskriver jag den satiriserade Carl Stridsberg själv. Denna anspelning står i en artikel i St. P. 1781, nr 224, den 28 september. Artikeln var riktad »Til Herr -c-l-n-» (Didric Gabriel Björn) och ingår i en längre debatt om Björns översättning av Imberts roman »Egaremens de l'Amour» (Kärlekens villfarelser). Upp-
 takten till denna debatt var en moraliserande recension av sign. »Alfvarsam» som hade betecknat romanen som »sinlig, frivol och i högsta grad skadelig för ungdom». Under sign. »Alfvarsam» dolde sig enligt min mening den tyske pastorn i Stockholm C. W. Lüdeke, som även vid andra tillfällen i debatten uppträdde under detta täcknamn. (I det följ. exemplet skall jag strax hänvisa till en analog polemik med »Alfvarsam».) »Alfvarsams» kritik som med hån tillbakavisats av tidningen, försvarades initierat av en polemiker som var »magister», något som framgår av den ironiserande överskriften i St. P. 1781, nr 236 »Til m-a-g-i-s-t-e-r-r-r-r-r-, i N:o 232». Denna »magister» håller jag för mag. Carl Stridsberg. Han tog parti för sin vän och beskyddare Lüdeke. Beträffande den nära litterära förbindelsen mellan Lüdeke och Stridsberg vid denna tidpunkt må det i korthet nämnas att Lüdeke just stod i begrepp att publicera den första delen av sitt arbete *Allgemeines schwedisches Gelehrsamkeits-Archiv unter der Regierung Gustafs III.* (Förordet bär datum: »Stockholm den 27sten März 1781.») Stridsberg var Lüdekes medarbetare i detta verk. I del I bidrog han inte bara med recensioner utan också med en avhandling »Kurzgefasste Geschichte des Zustandes der Dichtung in Schweden bis auf 1772», s. 246–251. (Jfr min uppsats *Christ. Wilh. Lüdekes Allgem. schwed. Gelehrrs. Archiv, en studie i gustaviansk kulturhistoria*, *Lychnos* 1954–55, s. 82–140.) Ek håller den nämnda »magistern» för Kellgrens redaktionella medarbetare mag. Pehr Rudin. Han stöder sitt antagande på ett brev från Wellander till vännen Lidén, dat. Shlm den 19.10.1781 (jfr Skämtare och Allvarsmän i Stockholms Postens första årgångar, Malmö, 1952, s. 144 och s. 371). Eks uppgift om Wellander som samtida vittne — den övertas f. ö. av Holmberg i hans framställning av Imbertpolemiken (jfr *Den unge Leopold*, l.c. s. 178 och s. 182) — måste tillbakavisas som källkritiskt sett ohållbar. De ord som Ek hänvisar till, utan att citera dem, lyder: »Du frågar mig efter c-l-n i Stockholms Posten, hwem han är och hans criticus. Jag måste säga, at jag med desse Herrar ej har någon slags bekantskap, eller känner dem personligen. Men jag har hört, at c-l-n skall vara Ostrogothus och heta Didric Samuel [!] Biörn. — — Hans Criticus säges heta Magister Rudin.» Det är allt. Wellander berättar således om ett »on dit» utan att nämna varifrån gissningarna härstammade. Han är mån om att framhäva att han inte kunde svara för riktigheten av det hörda. Att tillmäta dessa ord en avgörande betydelse i auktorskapsfrågan är inte möjligt. I övrigt nonchalerar Ek med sitt antagande fullkomligt den ytterst viktiga relationen mellan denne »magister» och »Alfvarsam». Han uppger själv (s. 145): »Insändaren Alfvarsam, en signatur som inte kunde identifieras.»

Lika litet som jag delar Eks antagande beträffande Rudin, håller jag hans uppfattning för riktig att Leopold var den litterat som Björn i denna polemik tydligen hade associerat sig med — fast alla inlägg publicerades bara under hans initialer -c-l-n- — (s. 144 ff.), en uppfattning som likaledes delas av Holmberg (s. 179 ff.). Jag ansluter mig däremot till den av F. Böök tidigare framförda åsikten att Kellgren var Björns bundsförvant (jfr *Romanens och Prosaberättelsens Historia i Sverige*,

Shlm 1907, s. 400 ff.). Att här framlägga bevismaterial är inte möjligt. Men inom ramen av denna undersökning om Kjellgrens satir »Bref til Herr Jac. Albr. Fl-g» får uppgiften inte saknas att det enligt min mening således var den persiflerade »brevskrivaren» mag. Stridsberg själv — inte mag. Rudin — som i den nämnda artikeln »Til Herr -c-l-n-» hänvisade till Kellgrens och Björns — inte Leopolds och Björns — samarbete med orden: »— at jag nu finner mig nog tenterad att hoppas det Fäderneslandet har at fåna sig af 2:ne -c-l-n, ibland hwilka den ena versifierade, öfwersatte och skref dålig prose. Den andre åter försvarade och satyriserade; och at således detta wördnadswärda couple kunde ungefär swara emot F--- rimmare och F--- Granskare.» Detta spydiga konstaterande — ett mothugg uppenbart riktat till författaren av »Bref til Herr Jac. Albr. Fl-g» — kan inte ha gällt någon annan opponent än Kellgren. Denne gjordes uppmärksam på den lite pinsamma omständigheten att han och Björn nu bildade ett »wördnadswärd couple» som »kunde ungefär swara mot F--- rimmare och F--- Granskare».

Det må tillfogas, att i ett hittills inte observerat »förspel» till Imbertpolemiken ett halvt år tidigare finns ett kompletterande stöd för min här framförda res. I denna »förspel»-debatt — den handlade om det fransk-svenska lexikon som befann sig under utgivande — diskuterar samma personer som i Imbertpolemiken med varandra. Jfr beträffande denna polemik s. 155 f. i detta arbete.

2) Den andra anspelningen som förekommer ett halvt år senare i debatten tillskriver jag Kellgren. Anspelningen står i en längre artikel i St. P. 1782, nr 98, den 1 maj, med överskriften »Svar på Herr Alfvarsams Bref i Stockholms Posten N:o 69». Artikeln var således riktad till Lüdeke. Denne hade på nytt uppträtt som litterär granskare under samma *nom de guerre* som året förut. Han hade åter yttrat sig med några moraliska anmärkningar liknande dem i Imbertpolemiken. Men för omväxlings skull hade han framlagt dessa anmärkningar i form av ett brev till en ämbetsbroder i Finland. Kritiken hade nämligen gällt de efter flera års paus åter upptagna »Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo, 1782». Och han hade kamouflerat sig ytterligare genom uppgiften »Finbygden d. 22 Febr. 1782». Artikeln publicerades i St. P. den 25 mars. Den hade således blivit tillbakadaterad en hel månad för att verka trovärdigare.

Det må förutskickas att Lüdeke som utgivare av *Allgem. schwed. Gelehrrs. Archiv* var väl orienterad i ämnet. I den just utkomna del I (1781) hade han yttrat sig över »Tidningar utgifna af et Sällskap i Åbo» 1771–1778 på följ. sätt (s. 246): »In allen diesen Bänden sind kaum vier Recensionen ausländischer und gar keine von einheimischen Büchern, so dass es eher ein Wochen- oder Monatsblatt, als eine Zeitung heissen konnte. Gleichwohl ists Schade, dass dies Blatt aufgehört hat, denn man erhielt dadurch die sichersten und geschwindesten Nachrichten von dem Zustande der dortigen Akademie.» Angående de senare årgångarna av Åbo-Tidningar — således dessa det här är fråga om — finns det i *Gelehrrs. Archiv* bara en kort notis i del VI som utkom först 1793. Notisen står i »Nachtrag zu den schwedischen Zeitungen» (s. 242).

I Stockholms Posten 1782 hade samme referent ett årtionde tidigare yttrat sig betydligt mera oförbehållsamt. I flera avseenden hade han uttryckt en viss missbelåtenhet med innehållet i den på nytt startade Åbo-Tidningar. Bl. a. hade han ogillat urvalet av de där införda vittherhetsstyckena: »Men min uppmärksamhet

har stadnat vid de Skaldeqwäden och roligheter, som derutinnan blifwit införde, i hwilkas urval en fåfång och flyktig smak icke otydligt synes vara rådande.» Alldeles särskilt hade han klandrat införandet av »en fornälderns dryckes quäde i den förskämdaste smak, och fult af de försmädeligaste uttryck emot Religion». Det var den ännu idag i studentkretsar välkända dikten »Mihi est propositum in taberna mori» som dessa förebråelser hade gällt. Dikten hade varit försedd med en orienterande fotnot om den »Leoniska wersarten, eller Munkrimmen» och det hade hänvisats till att »Blandningen af Christna religionsbegrepp med hedniska fabel-systemer, utmärker tidehwarfwets tänkesätt — sedernas tilstånd tillåt då ännu mycket större sjelfswäld». Denna — anonymt införda — fotnot härstammade från H. G. Porthan. Och det hade varit han, en av tidningens grundare, som infört dikten. (Jfr Stig Appelgren, *Dikter i Åbo Tidningar 1771-1789*, Hist. o. litt. hist. studier 31-32. Skr. uts. av Sv. litt. sällsk. i Finland 357, s. 297.) »Alfvarsam» hade protesterat även mot denna fotnot och betecknat argumentet »at upvisa et vitterhets stycke af sit tidehwarf» för »ömkeligt».

Artikeln »Svar på Herr Alfvarsams Bref» har av litteraturhistorikerna hittills aldrig satts i förbindelse med Kellgren. Den ingår i öfrigt i en längre polemik med flera artiklar och dikter såväl i Stockholms Posten som i Åbo-Tidningar. De tar alla ironiskt eller hånfullt avstånd från »Alfvarsams» granskning och vittnar om de livliga litterära förbindelserna mellan Stockholm och Åbo vid denna tidpunkt. Här kan endast den nämnda artikeln behandlas. Den publicerades således den 1 maj 1782 fastän den var undertecknad med den tydligen persiflerande uppgiften »Landsbyggden d. 30 April 1782, Herr Alfvarsams Vän». Varje läsare fick således en liten extravink om att »Herr Alfvarsams Vän» bodde i Stockholm.

Att förstå anledningen till Kellgrens otroligt indiskreta gyckleri med sin gamle motståndare »Alfvarsam»-Lüdeke är inte svårt. Vi vet att han själv hade varit medarbetare i Åbo Tidningar under den första perioden. Vi vet att professor Porthan hade varit hans lärare, att Clewberg — tidningens dåvarande redaktör — var hans bästa vän osv. Han måste ha känt sig utmanad på många sätt. Samtidigt tycks han emellertid ha varit road av »Alfvarsams» brevfiction. Denna fiktion tillät honom att svara lika »förtroligt» under masken av en mångårig vän och ämbetsbroder. Kellgren var inte den som lät ett sådant tillfälle att satirisera glida sig ur händerna. Hans »svar» överflödar av sarkasmer. Den ena malitiösa anspelningen avlöser den andra: »Alfvarsams» ålder, yrke, tänkesätt, litterära smak, Assessorsbefattning i Stockholms konsistorium osv. Mest demonstrativa är emellertid Kellgrens hänvisningar till sina egna tidigare kontroverser med denne outröttlige skribent. När han tillbakavisar dennes nedsättande kritik av det latinska kvädet, utbrister han medvetet avslöjande: »Jag har ju hundra gånger bjudit til at övertyga dig om din oskicklighet at granska Vitterhets-stycken, och du är dock än alt lika förhärdad i den elaka vanan du en gång tagit dig.» (I parentes måste sägas att denna aldrig beaktade artikel är ett av de viktigaste vittnesmål vi äger om Kellgrens långvariga och intensiva fejder med den tyska pastorn i Stockholm, ett vittnesmål ur hans egen penna. Kamouflaget som »finsk ämbetsbroder» ironiseras av honom själv genom den nämnda datumuppgiften. Man är berättigad att bortse från det och ta allt på »alfvar» vad här skenbart skämtande säges.) Med den »gustavianska smakdomarens» självfallna säkerhet bekräftar Kellgren Porthans ut-

låtande om de latinska versernas värde. Dikten vore »alldeles ett mästestycke i sit slag, och fult av samma Poetiska anda som fordom lifvade en Anacreons beundrade och odödeliga sånger». Han inträder för sina vänner i Åbo: »Utgifvarna sjelfva medgifva, at den Leoniska rimmade vers-arten, hvarpå det är författadt, är dum; detta måste du i hastighet trodt vara sagt om sjelfva styckets innehåll; men, at man på et dumt verslag kan skrifva qvickt, har v. Dalin flera än en gång vist med sina lyckliga imitationer af salig Gubbens cantiliner.» Och så driver Kellgren gyckleriet med sin antagonist på spetsen genom att citera sig själf: »at ej nämna Författaren til det så qvicka, som med allmänt bifall för en tid tillbaka i Stockholms Post emottagna, Skalde-brefvet til F.-g granskare, hvilket jag råder dig, at til din uplysning och förbättring i förevarande ämne, nogare betrakta».

Som nämnts har Kellgrenforskningen inte uppträckt dubbelsatiriseringen i Kellgrens rimbrev. Frågan vem den »orthodoxe Versmakare» varit, har därför aldrig ställts. Ställer man denna fråga, så är det lätt att komma honom på spåren genom dikten »Min Herr Ami des deux Orphées». Om man nämligen jämför denna dikt med »Bref til Herr Jac. Albr. Fl-g», så förstår man, att det inte bara måste vara samma författare, utan även samma antagonist denne författare i bägge fallen satiriserar. I båda dikterna bekämpade Kellgren en litterär motståndare med samma — ganska ovanliga — vapen. Vapnet var en burlesk efterhärming av två versrader, som hade riktats mot honom själf: »Men Du prosaiske Rimare! — — — Ty Du är blott en fuskare!» Antagligen hade dessa versrader lika mycket upprört Kellgren genom sin innebörd som de stött honom genom sin misslyckade estetiska form. De hade väckt hans omåttliga hämndlust. Han använde dem omedelbart som ripost i sin svarsdikt »Min Herr Ami des deux Orphées» och poängterade det löjligen genom att sätta en accent på »e»-et. Han stavade »Rimaré», »Fuskaré», så att det franska uttalet motsvarade order »Orphées» i den signatur, under vilken hans angripare hade uppträtt. Han bildade några analoga rimpar: »grammaticé» — »förswararé», »Orgtramparé» — »Tjenaré», för att stämpla denne litterat som »Rimkopplare». — Precis samma persifleringssätt stöter vi nu på ett halvt år senare i Kellgrens »Bref til Herr Jac. Albr. Fl-g». Skillnaden är bara den att satiriseringen här är systematiskt genomförd. Alla rader slutar på »re», »se», »de», »le», »ske», »ge», ändelser som på ett löjeväckande sätt försöker ge intryck av rim och vers. Av de tidigare »rimorden» finns tre medtagna i den nya dikten, nämligen »Rimare», »Fuskare», »Tjenare» (här visserligen skrivna utan accent, men uttalade på samma sätt som förut). Att detta satiriseringsmedel i bägge fallen måste ha gällt samma auktor — nämligen den som först hade använt »e»-rimmet — kan inte betvivlas. Om det tillämpats på flera litterater, hade det givetvis mist sin anspelningsförmåga. Med andra ord: Kellgrens »orthodox Versmakare» måste vara identisk med sign. »Ami des deux Orphées».

Jag betecknade Kellgrens dikt »Min Herr Ami des deux Orphées» som ett »dråpslag» mot hans angripare. Dråpslaget var det att Kellgren punkt för punkt avslöjade dennes polemiska verksamhet under fjolårets debatt. Detta avslöjande skedde inte direkt i motsägelse till det löfte om »en orubbelig tystnads i akttagande om Författarnes namn» som givits vid Stockholms Postens grundande. Men det var i alla fall ett tydligt »personaliserande» av en bestämd medarbetare även om namnet inte prisgavs.

Som nämnt skrev Kellgren denna dikt under det för honom kritiska tidsavsnittet som nybliven redaktör för Stockholms Posten. Han skrev den under trycket av en ny attack. Han publicerade den inte i den tidning där de händelser, som han hänvisade till, hade utspelat sig. Men han kände tydligen ett behov att fastslå och sammanfatta sina tidigare erfarenheter av denna opponent som dök upp på nytt.

Dikten är en återblick på bestämda stridigheter med en och samme motståndare. Denne motståndare identifierar Kellgren utan minsta tvekan med sin nuvarande angripare »Ami des deux Orphées». Hans uppgörelse med denne gäller några av de viktigaste — litteraturhistoriskt välkända — polemikerna. Alla anspelningar är framförda i en ton av bitande ironi. Men de är så initierade, så entydigt formulerade, att sannfärdigheten i hans framställning inte kan betvivlas.

Själva Orpheus-angelägenheten lämnar Kellgren åt sidan. Hela hans intresse är koncentrerat på angriparens person. Han tilltalar honom reserverat med »Ni», när han påpekar att denne hade uppträtt »i Posten», dvs. i hans egen tidning, något som han själv hade undvikit vid detta tillfälle:

»Ack huru värdigt Ni Er röst i Posten höjer!»

Så låter han masken falla och utbrister:

»Kors! hur Ni alltid är Er lik!»

Med detta utrop medger Kellgren inte bara att han visste vem hans angripare var. Han medger också att han alltid hade vetat det, när de hade mött varandra. Nu vill han avslöja dessa polemiska möten.

I diktens första hälft anger Kellgren de kulturella områden, inom vilka han tidigare haft att göra med »Ami des deux Orphées». Ironiskt berömmar han sin antagonists estetiska inställning:

»Gud signe Er och all den smak Ni röjer
Så väl i Wers som i Musik.»

Dessa två diskussionsämnen kompletterar han med ett tredje:

»Med Er kritik Ni oss förnöjer.

Det händer at man kan åt dumhet äfwen le.»

Vi får således besked om att det hade varit inom litteratur, musik och kritik som denne opponent hävdade sina åsikter. Med detta generella avslöjande nöjde Kellgren sig emellertid inte. För att ge sin efterhängsne motståndare en så skarp varningssignal som möjligt att inte nu — efter sin återkomst till tidningen — på nytt börja att agitera mot honom, påminner han honom i diktens andra hälft om alla de nederlag han tidigare hade tillfogat honom. Han framlägger en formlig minneslista, ordnad i kronologisk följd, såsom nederlagen hade tilldragit sig.

1) Kellgren börjar med ett exempel på det diskussionsämne, som han förut hade betecknat med »Wers». (Det är här hans satiriseringar med »e»-rimmet sätter in.)

»Rätt frälst: Hwad härligt ord! Hwad uttryck! Tack och ära
Min hjertans Herr Patron, som oss så väl kan lära
At skrifwa rätt grammaticé.»²⁰

Denna anspelning kan inte gälla någonting annat än det kända angreppet på Kellgrens prolog hösten 1778. (I liknande vändningar hänvisade Kellgren även i senare polemiker till den grammatikexpert, som hade läxat upp honom som poet i början av hans karriär, något som han aldrig kunde förlåta.) Som bekant har prologangreppet av Kellgrenforskningen hittills tillskrivits Karl Ristell, utgivare av Witterhets och Gransknings Journalen, i vilken detta angrepp hade publicerats. Man litade på en samtidas uppgift att Ristell var författaren, ehuru denne själv bestämt förnekade det. Med ord som ovan citerats säger Kellgren själv vem prologangriparen hade varit: hans nuvarande opponent.²¹ Det är inte utan intresse att lägga märke till överensstämmelsen mellan »Anmärkningar vid Prologen til Zémire» och slutorden i dikten »Til Auctorn öfwer den 7 och 10 Jan.»: »Men Du prosaiske Rimmare! Gå lär Dig bättre Werser skrifwa!» Samma uppfostrande tendens kännetecknar bägge yttrandena om Kellgrens första poetiska försök.

²⁰ Uttrycket »Min hjertans Herr Patron» är en ripost från odestriden. I St. P. 1779 nr 43 av den 2 mars hade Leopolds apologist yttrat: »Min goda Patron, när Ni för et alfvarsamt Skalde-Stycke vil göra Er compliment hos en Ode-Skrifvare, så säg honom icke at hans versar äro quicke; ty deraf kunde han lätt draga slutsats at Ni hvarken vet hvad en Ode eller hvad qvickhet är.» Beträffande odestriden jfr min kommentar till den följande anspelningen.

²¹ Det må nämnas att jag redan för flera år sedan — utan att jag då hade observerat dessa Kellgrens anspelningar — i mitt nämnda arbete om Carl Stridsberg hade framlagt bevis för att prologangreppet måste tillskrivas honom.

2) Den andra anspelnigen gäller ämnet »kritik». Kellgren säger:

»Men aldrig vill jag Er besvära
At blifwa min försvararé.»

Med »försvararé» menade han utan tvivel den litterat, som hade försvarat Leopolds »ode över den första november» (kronprinsens födelse) mot hans kritik. Kellgren hänvisade således till den litteraturhistoriskt så berömda »odestrident», som hade följt nästan omedelbart efter »prologstriden» och utkämpats under flera månader våren 1779.

Som bekant har litteraturhistorikerna alltid hållit Leopold och Kellgren för kombattanterna i odestriden. Den förstnämnde antogs ha uppträtt som sin egen apologist under masken av en tredje man. Detta var för övrigt ett antagande, som Kellgren själv hade lanserat för att dra Leopold in i konflikten och göra honom medansvarig för denna skandalartade ordduell. I sitt första yttrande (St. P. 1779, nr 42 av den 1 mars) hade han suggererat läsarna till detta antagande med de intriganta orden till tidningens utgivare: »I Ert sista blad min Herre har jag funnit at en person som man ingalunda får tro vara Herr Leopoldt[!] framkläckt et svar på den granskning som i N:o 11 af denna tidning förledit år blifvit införd öfver Herr Leopoldts så kallade Ode den 1 November 1778.» Kellgren hade talat sanning. Han visste mycket väl att den »person», som hade försvarat Leopolds ode, inte hade varit Leopold. Men han var säker på att läsarna — som var vana att man undanhöll dem författarnas identitet — inte skulle tro hans försäkran. Han hade inte misstagit sig. Att närmare gå in på sammanhanget är här inte möjligt. Men det skall nämnas, att Leopold själv hela livet igenom förnekat att han var apologisten.²²

Ätta månader efter odestridens slut upprepar Kellgren här i denna undan-gömda dikt i *Dagl. Allehanda* sin tidigare, lyckande uppgift att Leopold inte hade varit ode-apologisten. Och han avslöjar nu vem det hade varit. Spydigt hänvisar han till sin nuvarande opponent och hans misslyckade insats för den av honom så beundrade ode-författaren. Han själv skulle aldrig vilja »besvära» honom att bli hans »försvararé». De sista orden är tydligen en vink i förbifarten till sångaren Karsten, att han skulle akta sig. Han kunde

²² Det finns ett brev från Leopold till Thorild, skrivet sex år efteråt (9 mars 1785), där han — direkt tillfrågad — berättade, att han själv tidigt hade lagt märke till felen i sin dikt »långt bättre än Herr Kongl. Secr. Kellgren». Han fortsätter: »hvarför jag också aldrig svarade på hans granskning, hvarmed han dessutom mera tycktes vilja förtrycka poeten än poesien. Det svaret som utkom, var icke mitt, värligen icke.» Helt nyligen betecknade O. Holmberg denna försäkran som »en skäligen meningslös osanning eftersom Thorild lika väl som alla andra visste att han hade gjort det». Jfr *Den unge Leopold*, l.c., s. 240.

annars lätt råka ut för samma besvärligheter som Leopold året förut, när han lät försvara sig av dennes apologist — mot honom, Kellgren.

Attribueringsproblemen i odestriden är desamma som i prologstriden. I bägge fallen har litteraturforskarna inte vågat lita på de misstänkta författarnas ivriga förnekanden. De har istället litat på några litterater, som i tillfälliga yttranden tagit ställning utan att vara invigda i de komplicerade redaktionella förhållandena, utan att känna till intrigspelet bakom Stockholms Postens kulisser.

I mitt omnämnda arbete hade jag även i detta fall redan för flera år sedan framlagt bevis att inte Leopold, utan Stridsberg var ode-apologisten. Kellgrens anspeling till »Ami des deux Orphées» bekräftar således även här min attribution.

En annan hänvisning till en försvarare — liknande den i dikten »Min Herr Ami des deux Orphées» — förekommer ett år senare i en artikel riktad »Til Herr Anti-Björn» (*Dagl. Alleh.* 1781, nr 36, den 13 februari): »Jag råder Er at ej vidare göra några försök på andras vägnar, ty sannerligen är icke den ganska illa belåten som skall nyttja Er penna till sitt försvar.» Med denna varning till en tydligen igenkänd adressat blandade sig en insändare som jag håller för Kellgren i debatten mellan Didric Gabriel Björn och Carl Stålhammar beträffande det fransksvenska lexikonet i vilket bägge hade varit engagerade. Det är i övrigt den debatt som jag tidigare nämnt såsom ett »förspel» till Imbertpolemiken (jfr s. 149). De två kombattanternas differenser gällde dels sakliga frågor — hur enstaka ord skulle tolkas — dels författarrättigheter till olika delar av verket. Under stridens gång fick de var sin medhjälpare i pressen. Som nämnt håller jag Kellgren för den som inträdde för Björn. Och det var enligt min mening språkläraren Stridsberg — han utgav 1793 en »Fransysk Grammaire med Chrestomathie» — som tog Stålhammars parti. Under sign. »Wältänkt» gav han ett första råd »Til Capitain och Riddaren Stålhammar» (*Dagl. Alleh.* 1781, nr 18, den 23 januari). Två veckor senare försvarade han Stålhammar emot Björns aggressiva »Svar på Anmärkningarna öfver det 30:de Arket af Fransyska och Swenska Dictionnairen» (St. P. 1781, nr 28, den 3 februari).

I denna artikel (*Dagl. Allehanda* 1781, nr 34, den 10 februari) hänvisade Stridsberg spydigt till Björns nära kontakt med Kellgren och betecknade honom som dennes lärjunge i konsten att polemisera: »Min Herr Didric Björn! Ert försvar emot Critiquens anfall, är författadt med en styrka och wältalighet, som öfverflödigt ådagalägger de framsteg Ni gjort under Ert wistande wid en Academie, som med Helicon och Parnassen har så mycken likhet, i anseende til den mängd af gröna saker som där finnas.» (De ironiska orden gällde utan tvivel det fyra dagar tidigare publicerade skämtnumret av Stockholms Posten — nr 30 av den 6 februari —, med vilket Kellgren parodierade *Dagl. Allehanda*. I artikeln »Til Bokhandlaren Holmberg» hade han under sign. »Prenumerant» persiflerat tvisten mellan Björn och Stålhammar och ställt sig på Björns sida.) Stridsberg fortsatte med att peka på Kellgren genom att framhäva ett av denne prägladt uttryck som Björn hade övertagit: »Jag gratulerar ej mindre det Swenska Språket til en rik förkofring, än Dictionären til en accurat Fransyska och lyckeliga öfversättningar,

hwaraf det Snille nödvändigt måste öfverflöda, som känner värdet af det wackra ordet omening, hvilket min Herre nyttjadt i detta sitt ärewördiga swar.» För att förstå insinuationens innebörd måste man veta att uttrycket »omening» — som Björn hade använt för Stålhammars »anmärkningar» — var ett ofta upprepat elakt anspelningsord i debatten mellan Kellgren och Stridsberg. (I parentes sagt går en rak linje från detta ord »omening» till Kellgrens yttranden i Pro sensu communi.) Ordet »omening» förekom f.f.g. i debatten i Kellgrens »Granskning af Herr C. G. Leopolds Ode vid H.K.H. Kronprinsens Födelse» (St. P. 1778, nr 11, den 30 november), där han hade avvisat Leopolds metafor »Himlen sig mot jorden sänker» med förklaringen: »I denna raden är en sådan omening att den förtjente stå i en Tysk Opera.» Vilken »Tysk Opera» var det Kellgren hade velat hänvisa till i tydligen misskrediterande syfte? Det kan inte ha varit någon annan än Kraus' och Stridsbergs gemensamma opera »Azire», skriven i bästa Hainbundstil, som just vid denna tidpunkt hade varit aktuell i Stockholms teaterkretsar, då den hade överlämnats till operadirektionen för prövning. (Jfr även min kommentar till Kellgrens fjärde anspelning i hans dikt »Min Herr Ami des deux Orphées».) Dessutom innehöll Kellgrens hänvisning till den »Tyska Operan» ännu en hemlig anspelning. Den syftade enligt min mening på en personlig kontakt mellan librettisten Stridsberg och Leopold i Uppsala i november 1778 då kronprinsens födelse hade firats bland studenterna. Det var en kort kontakt som snart upplöstes och sedan förvandlades till ömsesidig bitter fiendskap. (Stridsberg uppehöll sig i sin gamla universitetsstad på nerresan från Härnösand till Stockholm. Hans vistelse där kan dokumentariskt beläggas för tiden 12 till 30 november 1778. Dock torde han ha inträffat där tidigare.) Som nämnt har de i odestriden inblandade författarna hela livet igenom hållit tyst om sitt auktorskap. Men det fanns ett utomstående ögonvittne till händelseförloppet, som inte gjorde det: Leopolds nationskamrat Björn. Här, i kontroversen med Stålhammars försvare, avslöjade han hänsynslöst att han visste, att denne hade varit odeapologisten.

Tre dagar efter Stridsbergs artikel riktade Kellgren der redan citerade rådet »Til Herr Anti-Björn» att »ej widare göra några försök på andras wägnar».

Ännu tydligare än i Kellgrens formulering framträder anspelningen på odeapologisten i Björns egen replik dagen efter (St. P. 1781, nr 37, den 14 februari). I denna övermodiga replik drar sig Björn inte för att åberopa både Kellgren och Leopold som vittnen mot sin opponent. Då denna vittnesberättelse måste anses vara av stort värde för utredningen av författarskapsproblemen såväl i odestriden som i Imbertpolemiken, skall den här anföras in extenso:

»Til Herrn som ej kan gilla ordet omening.

För at wederlägga Eder anmärkning wid detta ord, behöfver jag endast åberopa mig et af våra största Snillen, en godkänd Auctor, som nyttjat det för än jag;» — således Kellgren i oderecensionen — »dessutom tror jag at ordet omening, kan i Dagbladet snarare brukas, än lidelse och kroppslig ting i et Lexikon;» — dessa två ord försvarades senare av Stålhammar med hänvisning till »Kongl. Secret. Sahlstedts Lexikon» och ordet lidelse dessutom med en hänvisning till »Herr Kammer-Rådet Botin uti dess Utkast til Swenska Folkets Historia» (Dagl. Alleh. 1781, nr 40, den 17 februari) — »fråga Granskaren til hwars förswar Ni skref Er sköna

Apostille [således Leopold] som sannerligen ej innehöll annat än en nog utstuderad omening.

Stockholm den 10 Februarii 1781. Didric Gabriel Björn.»

Denna artikel lämnar inte minsta tvivel öfrigt om att Björn visste vern odeapologisten var: den samme författare som nu försvarade hans motståndare Stålhammar. Hade Kellgren avslöjat hemligheten för honom? Hade Leopold gjort det? Björn nämner honom demonstrativt som »Granskare». Hur det än må ha förhållit sig med denna detalj, så talar Björns artikel entydigt för hans nära samförstånd med Kellgren. Om denne hade anspelat på Stridsbergs libretto »Azire» med uttrycket »omening», så var Björn här angelägen att övertrumfa honom. Han betecknade Stridsbergs ode-apologi som en »skön Apostille, som sannerligen ej innehöll annat än en nog utstuderat omening».

Kontakten mellan Björn och Kellgren fortsattes ett halvt år senare i Imbertpolemiken. Även här diskuterades svensk-franska översättningsproblem. Även här förekom — i fortsättningen av artikeln »Til m-a-g-i-s-t-e-r-r-r-r-r, i N:o 232» (St. P. 1781, nr 237, den 15 oktober) — det ominösa ordet »omening». Det hette här: »Ännu mindre at jag sagt någon omening; (Non sense).»

Det berättigade i Stridsbergs hänvisning till »Flintberg-Rimare» och »Flintberg-Granskare» för Björn och Kellgren framträder ännu tydligare när man gör sig förtrogen med denna »förspel»-polemik.

3) Den tredje anspelningen låter:

»Jag tror Ni icke tål at fina rätter smaka:
Jag räds Ni ger dem snart tillbaka.»

Med dessa ord torde Kellgren ha syftat på den kända Björnståhl-episoden i Stridsbergs liv. När Stridsberg våren 1778 lämnade Göttingen, hade han inte bara ett betyg efter genomgången magisterexamen inför den berömde orientalisterna Michaelis med sig, utan även ett rekommendationsbrev från Michaelis till riksrådet von Höpken, vari han föreslogs till Björnståhls medhjälpare vid dennes fortsatta expedition från Konstantinopel till Palestina och Främre Asien. Gjörwell stödde ivrigt detta reseprojekt och rekommenderade planen hos Gustaf III. Stridsberg själv accepterade, om än med en viss tvekan, i december 1778, men lämnade i februari 1779 ett avböjande svar av hälso-skäl, utan att närmare ange någon sjukdom.²³

4) Den fjärde anspelningen förkunnas som en dom:

»Ni duger säkert ej at blifva Rimaré.»

Om Kellgren med dessa ord fränkande sin antagonist förmåga att skriva vers, så torde han framför allt ha syftat på dennes författarskap som opera-

²³ Jfr min uppsats Christ. Wilh. Lüdekes Allgem. schwed. Gelehrs. Archiv, Lychnos 1954-1955, s. 102 ff.

librettist. Stridsbergs »Azire» hade underkänts av prövningskommissionen vid Kungliga Teatern.²⁴ Kraus beklagar denna händelse i två brev till sina föräldrar av den 2 mars och den 8 maj 1779.²⁵ Att bland Stridsbergs »fiender», som Kraus talar om, inte bara befunnit sig operachefen Barnekow, utan även Kellgren, är ganska sannolikt. Att den sistnämnde var orienterad över Kraus-Stridsbergs gemensamma operaplan, tycks framgå av vissa ställen i hans svar till prologangriparen, dvs. till Stridsberg, i december 1778. Som bekant strävade Kellgren vid denna tidpunkt själv efter att bli Gustaf III:s operalibrettist och måste ha sett en sorts rival i Stridsberg.

5) Med den sista anspelningen berör Kellgren ämnet »musik»:

»Men om, uti Musik, Ni will bli Fuskaré,
Sök första lägenhet at bli Orgtramparé;
Det är et wälment råd utaf Er tjenaré.»

Precis som i diktens början undviker Kellgren att ta ställning till kontroversens musikaliska upprinnelse. Inte med ett ord berör han det aktuella ämnet Gluck och Orpheus. Däremot kommer han tydligen ihåg en debatt om orgelmusik i Stockholms Posten året förut. Denna debatt hade börjat under passionstiden 1779 och pågått långt in på våren. Kellgren drar fram den genom att ge sin angripare det elaka rådet »at bli Orgtramparé», det enda denne enligt hans mening kunde bli. I en tidigare uppsats²⁶ har jag kommenterat de olika artiklar, som ingår i denna debatt. Det viktigaste bidraget (nr 67) har jag tillskrivit J. M. Kraus,²⁷ som var en utmärkt orgelspelare och mycket intresserad av kyrkomusik. Den vederhäftiga kritik, som Kraus i denna upplysningsartikel riktade mot de Stockholmska organisternas praktiserande av orgelmusik i kyrkorna, bemöttes av flera insändare. Bland dessa insändare märks en ovanlig ilsken skribent (nr 98), som kallade artikel-författaren för »Charlatan» och avfärdade hans yttrande på ett spydigt och osakligt sätt. Jag uttryckte i min uppsats en förmodan att denne insändare kunde vara Kellgren.²⁸ Kellgrens alludering på orgeldebatten i denna dikt och hans råd till »Ami des deux Orphées» att bli »Orgtramparé» — underförstått naturligtvis hos sin vän Kraus, vars artikel Stridsberg förmodligen

²⁴ Jfr min uppsats »Vem var författaren till Gluckartiklarna i Stockholms Postens första årgångar?», Samlaren 1966, s. 37.

²⁵ Jfr K. F. Schreiber, l.c., s. 43. I det första brevet heter det: »Meine Musik hat Beifall; aber der Poet hat Feinde, und obgleich ich Leib und Leben darauf verwetten kann, dass es das beste Stück ist, das die Schweden originelles haben, so ward's doch herrlich heruntergehängt.»

²⁶ Jfr Den anonyma musikestetiska debatten i Stockholm Posten 1779-1780, STM 1958, s. 61 ff. — Kap. »Debatten om Orgelmusik», s. 68-78.

²⁷ Ibid. s. 71 ff.

²⁸ Ibid. s. 76.

hade översatt till svenska, ifall han inte direkt hade varit Kraus' medarbetare — talar för riktigheten av mitt tidigare antagande.

Med sina sista ord fastslog Kellgren att hans angripare inte hade minsta utsikter att bli någonting annat än en »Fuskaré». Med detta uttryck betalade Kellgren tillbaka i samma mynt som han själv hade fått ta emot.

Härmed var hans avslöjande bevisföring för att hans angripare alltid var »sig lik» avslutad.

IV.

Stockholms Posten 1780, nr 14, den 19 januari
»Inpromptu wid verserne öfwer d. 7 och 10 Januarii, införde i
Dagligt Allehanda»

Samma dag som Kellgrens dikt mot Stridsberg publicerades i Dagl. Allehanda, infördes en ny dikt av Stridsberg mot Kellgren i Stockholms Posten. Det må på nytt påpekas att det var den 19 januari, således Henriksdagen, som dessa angrepp företogs.

Om Kellgren hade undvikit att ta upp Orpheus-föreställningen till offentlig diskussion, så drog sig inte hans motståndare för att göra det. Han satte detta ämne, och framförallt Kellgrens negativa inställning, i centrum av sin nya dikt som han kallade för »inpromptu»:

Inpromptu wid verserne öfwer d. 7 och 10 Januarii, införde i Dagligt Allehanda.

Beskedlighet hwar tar du vägen?
Mån Du ifrån oss banlyst är?
Ack! hwad en Skald det illa klär,
At lik den swarta afgrunds här
Så nedrigt wisa sig benägen,
At gripa andras heder när!

Beskedlighet af oss begär,
At sann förtjänst med nit berömma;
Men om man då i växten skär,
At man all an förtjenst kan glömma;
Det är at dumt och ilskfullt dömma,
Som legda Skalder dömma plär.

Du, som din galla wille tömma
Mot en förtjenst, hwars höjd dig tär,
Wet du hwad hinder för dig är,
At för Orphé du ej kan ömma,
At du med honom ej blir kär,

At dina tårar icke strömma;
— — — Du hjertat i din fördom bär.

***r.

Beträffande författaren till denna dikt antar Ek-Hanson, tydligen på grund av sign. »***r.»: »Möjligen av Wellander.»²⁹ Denna förmodan måste tillbakavisas. Även om man utgår ifrån antagandet att Wellander inte skulle ha förstått att författaren till dikten »Orphe! hwart har du tagit vägen?» var Kellgren — Wellander var vid denna tidpunkt synnerligen god vän med Kellgren och tog ett halvt år senare i Flintbergkontroversen demonstrativt hans parti med dikten »Til Herr J. H. K.» (St. P. 1780, nr 155) —, så ser man inte något motiv varför han skulle ha tillrättaviserat en för honom okänd författare på ett så personligt sätt. Vad själva signaturen beträffar, så må det nämnas att Wellander undertecknade sina brev med W***, t. ex. det nämnda brevet till Lidén av den 19.x.1781. Han använde således tre stjärnor motsvarande de tre stavelserna i sitt namn. Sign. »***r.» hänvisar till ett namn med två stavelser i vilka bokstaven »r» förekom två gånger: Stridsberg.³⁰ Enligt min mening var det således »Ami des deux Orphées», som återkom för att komplettera sina tidigare anmärkningar genom att försvara Karsten mot Kellgrens kritik, något som i den första dikten inte hade kommit tillräckligt till uttryck.

»Inpromptu wid verserne öfwer d. 7 och 10 Januarii» återspeglar en pedagogs tankar över medborgerliga dygder.³¹ Utan omsvep betecknar författaren Kellgrens verser som en smädedikt. Han byter ut dennes patetiska utrop »Orphe! hwart har du tagit vägen?» mot den nyktra frågan: »Beskedlighet hwar tar du vägen?» Han konstaterar förmanande att det klädde »en Skald» illa att »så nedrigt wisa sig benägen, at gripa andras heder när!» Dikten hade således uppfattats som ärekränkande. Så ger denna moralist en bruksanvisning hur en människas »förtjänst» rättvist borde bedömas:

»Beskedlighet af oss begär,
At sann förtjänst med nit berömma;
Men om man då i wäxten skär,

²⁹ Jfr l.c. s. 72.

³⁰ Med detta »r» i Stridsbergs namn gycklades följande år i överskriften till den mot honom riktade artikeln i Imbertpolemiken »Til m-a-g-i-s-t-e-r-r-r-r-r i N:o 232» (St. P. 1781, nr 236). Jfr min framställning s. 148.

³¹ Magister Carl Stridsberg var vid den tidpunkt då denna verspolemik utspelades informator hos den tyske grosshandlaren C. M. Schönmeier i Stockholm. Från hösten 1780 till 1782 var han Vice konrektor vid Tyska Nationallyceum i Stockholm en plats vilken Lüdeke som skolans inspektör hade skaffat honom. Sedan grundade han en egen privatskola och blev 1790 kronprins Gustaf Adolfs lärare vid hovet. Under sin sista livsperiod verkade han som lektor i sin hemstad Härnösand.

At man all an förtjenst kan glömma;
Det är, at dumt och ilsktfullt dömma,
Som legda Skalder dömma plär.»

Uttrycket »legda Skalder» väcker uppmärksamhet. Var det bara en retorisk fras? Eller innehöll orden en medveten anspelning att Kellgrens hyllningsdikt till Stenborg var skriven i något samförstånd med denne? Det är inte möjligt att yttra sig härom, då ingenting är känt om de händelser, som hade ägt rum i samband med de två Orpheus-föreställningarna. Men anklagelserna ökar i skärpa:

»Du som din galla wille tömma
Mot en förtjenst, hwars höjd dig tär —»³²

De sista orden »en förtjenst, hwars höjd dig tär» tyder på en schism som inte låg på det vanliga personliga planet, utan tycks ha varit av mera principiell art. Och det är denna icke osannolika schism jag vill anknyta till, när jag nu påminner om vad jag tidigare framhåvt beträffande Kellgrens om-döme om Orpheus i känslsamhetens tecken. Var schismen mellan Kellgren och Karsten den, att Karsten hade tolkat en annan Orpheus än Stenborg, utan »tjusare»-maner, mera i Glucks reformatoriska anda, och att Kellgren, rokokotidens representant och högsta smakdomare, hade ogillat det? Det är ett antagande som får en viss bekräftelse i diktens slutord:

»Wet du hwad hinder för dig är
At för Orphé du ej kan ömma,
At du med honom ej blir kär,
At dina tårar icke strömma;
— — — Du hjertat i din fördom bär.»

Denna märkliga slutpoäng »Du hjertat i din fördom bär» kan inte uppfattas annorlunda än som ett konstaterande att Kellgren var fastlåst i sina estetiska principer. Hans »fördom» var att han ansåg Stenborgs Orpheustolkning i rokokokänslighetens anda som den enda stilriktiga. Denna uppfattning

³² Man kan inte undvika att lägga märke till den utpräglade formella likheten mellan dessa förebräelser som Stridsberg här riktade mot Kellgren:

»Du som din galla wille tömma
Mot en förtjenst, hwars höjd dig tär —»

och de som Kellgren tre veckor tidigare i sin nämnda julklapsvers »At den politiske Fanaticus» hade riktat mot Stridsberg:

»Du som i sannings helga namn
En hämndfull ilska blott förnöjer —»

Det är knappast möjligt att hålla likheten för en ren tillfällighet.

delades inte av »Herrar Glückisterna», till vilka med all sannolikhet Karsten måste räknas.

Den »privata» Gluckdebatten med dess passionerade partitagande för Stenborgs resp. Karstens »Orpheus» får inte uppfattas som en betydelselös bagatell. För kulturforskaren kastar denna verspolemik i själva verket ett skarpare ljus över de estetiska motsättningarna mellan Kellgren och »Glückisterna» än den »officiella» debatten vid denna tidpunkt.

Den »officiella» Gluckdebatten fortsattes drygt en vecka efter det att den »privata» hade avslutats. Den 29 januari 1780 infördes i Stockholms Posten nr 23 »Glückisternas» svar på Kellgrens utmaning. Som jag tidigare nämnt³³ införde de — som en parallell till dennes Marmontel-citat mot Gluck — ett citat för Gluck av en annan fransk författare. Insändare-artikeln började precis lika opersonligt som Kellgrens:

»Uti en Bok som i slutet af förledet år utkom i Frankrike under titel af Observations sur la Musique, et principalement sur la Metaphysique de l'Art förekommer ett ställe, som synes ganska tjänligt at rätta Herr Marmontels och alla Glucks mindre bekanta Detracteurer i Paris. I hopp at det här kan hafwa samma werkan, wil jag utbedja mig et rum derföre i Stochkolms Posten.»

Och nu följer en sats som anknyter till den »privata» Gluckdebatten genom att ta upp begreppet »fördom». Jag har tidigare citerat satsen, men vill dock upprepa den här i förbindelse med slutpoängen i den sista Orpheusdikten. »Glückisterna» Kraus och Stridsberg säger:

»Ty jag är så mycket människowän, at jag, om jag kunde, gerna wille uträtta, at alla de som med så mycket skäl beundra Piccinis och Monsignys melodieuse musik, ej måtte af någon fördom hindras at smaka det ännu större nöje, som de kunna hafwa af en Mans Arbeten, den man oförnekligan lærer kunna anse såsom wår tids största Compositeur för Theatern.»

Beträffande sammanhanget mellan Gluckstriden och fortsättningen av den övriga kulturdebatten må i korthet följande nämnas: redan tre dagar innan Gluckanhängarnas »officiella» deklaration publicerats hade en annan protest-artikel riktats mot Kellgren. Det var den litteraturhistoriskt välkända artikeln »Om Tryckfriheten och något annat» med översättningen av Addisons angrepp på »Illnatured Satire». Den hade varit införd i St. P. 1780, nr 20 av den 26 januari. Märkvärdigt nog har denna mot Kellgren ytterst kritiskt inställda artikel — den var signalen till den nu börjande kampanjen mot honom som St. P.'s nyblivne redaktör — av Ek tillskrivits Kellgrens förtrogne vän och redaktionelle medarbetare mag. Pehr Rudin,³⁴ fastän denne som man

vet, bara några veckor tidigare i en artikel i St. P. 1779, nr 244–45 av den 1 november enträget hade väddat till Kellgren i exilen att återvända till tidningen.³⁵ Visserligen hade Rudins artikel varit undertecknad med »spectatoriolus». Men det fanns nog andra Addison-beundrare i den gustavianska residensstaden utom honom. Artikeln »Om Tryckfriheten och något annat» bar inte någon signatur. Den var anonym. Och innehållet visar att Rudin omöjligt kan ha varit författaren. Själva översättningen ur Spectator I: 23 är icke — som Ek antar — den samma som den Rudin några år tidigare hade publicerat i sin Vitterhets Journal. Redan det av Ek själv anförda exemplet (s. 119) visar tydligt, att det måste ha varit två översättare av texten, även om den senare kan ha känt till Rudins översättning och övertagit det ena eller andra stället från honom. Jag håller Lüdeke för författaren av den mot Kellgren riktade artikeln om tryckfriheten och Stridsberg för sign. »Addison-öfversättaren», dvs. för den författare, som utkämpade den stora polemiken — utan tvivel en av de mest betydelsefulla uppgörelser inom den gustavianska kulturdebatten — med Kellgren om Satirens berättigande. Ek håller även »Addison-öfversättaren» för Rudin.³⁶ Det är inte möjligt att här framlägga något bevismaterial. Men jag har hållit det för nödvändigt att åtminstone antydningssvis beröra debattens utveckling. Kellgrens varning till sin antagonist från fjolåret att sluta att agitera mot honom visade sig vara verkningslös. Prologangriparen och ode-apologisten Carl Stridsberg fortsatte med sina angrepp år 1780 under sign. »Addison-öfversättare».

Kellgrens verspolemik i Dagl. Allehanda mot Karsten och Stridsberg var naturligtvis inte den enda orsaken till den nu mot honom riktade aktionen. Det fanns gott om andra orsaker, t. ex. hans »julkapps»-verser i St. P. 1779 »Åt den Politiske Fanaticus» (Stridsberg) och »Åt Pater Skrikhalsius» (Lüdeke) som hade tillönskats »en tjock och anderik Postilla, helt nyss från Tyskan öfversatt». Och ävenså fanns det en del — av forskningen hittills inte beaktade — persiflerande artiklar. Emellertid får Kellgrens satiriska dikt »Min Herr Ami des deux Orphées», som ställdes i centrum för denna undersökning, betraktas som en sorts höjdpunkt för skaldens hänsynslöst avslöjande angrepp på sina motståndare. Artikeln »Om Tryckfriheten och något annat» publicerades precis en vecka efteråt.

³⁵ Ibid., s. 116.

³⁶ Ibid., s. 121 ff.

³³ Jfr STM 1958, s. 105 f.

³⁴ S. Ek, Skämtare och Allvarsmän i Stockholms Postens första årgångar, l.c., s. 119 ff.

Innerhalb der gustavianischen Kulturdebatte stösst man neben den „offiziellen“ Diskussionen über Glucks Opernreform gelegentlich auf Äusserungen, die den Charakter mehr „privater“ Auseinandersetzungen zu tragen scheinen. Zu dieser letzten Kategorie gehört eine bisher nicht beachtete Verspolemik, die zu zwei Aufführungen von Glucks „Orpheus“ am 7. und 10. Januar 1780 Stellung nimmt. Von den vier Gedichten dieser Polemik waren zwei — die negativ eingestellten — in *Dagligt Allehanda* eingeführt, zwei — die in positiver Richtung reagierenden — in *Stockholms Posten*. Den Anlass bildete eine Neubesetzung der Titelrolle. An Stelle des ursprünglichen Vertreters derselben Carl Stenborg, des Favoritsängers des gustavianischen Publikums, der erkrankt war, hatte der junge, vielversprechende Kristoffer Karsten die Rolle interpretiert. Wer war es, der in der Tagespresse sein Interesse an diesem Ereignis so passioniert bekundete? Welches musikästhetische Schisma lag den vier Gedichten zugrunde?

In dem vorliegenden Aufsatz wurde nachzuweisen versucht, dass es sich bei diesem „privaten“ Glückstreit um die gleichen Probleme und um die gleichen Debattanten handelte, wie in dem „offiziellen“ Glückstreit. Es war Kellgren, der — aus Vorsichtsgründen nicht in seiner eigenen Zeitung, sondern als Einsender geratet in *Dagligt Allehanda* auftretend — Karsten durch einseitige Lobpreisungen Stenborgs angriff. Und es war Carl Stridsberg, der Freund und das Sprachrohr des deutschen Gluckpropagandisten J. M. Kraus, der ihm in *Stockholms Posten* entgegentrat. Er wurde von Kellgren in einem zweiten Gedicht satirisch abgefertigt.

Die Kontroverse spielte sich kurz nach Kellgrens Rückkehr an die Zeitung ab, d. h. innerhalb jener für ihn zweifellos kritischen Epoche nach seiner Übernahme der redaktionellen Befugnisse. Sein Appell „Til Herrar Glückisters ompröfvande“ vom Weihnachtsabend 1779 war noch nicht beantwortet worden. Sein Angriff auf Karstens Einsatz als Orpheus war geeignet, den vorliegenden Konflikt zu verschärfen.

Was die vier Gedichte betrifft, so wirken sie, flüchtig betrachtet, wie spontane Äusserungen aus einem Zuhörerkeis mit abweichenden Geschmacksrichtungen. Genauer betrachtet, erweisen sie sich als stark persönlich gefärbte Dokumente, die von einem prinzipiellen Antagonismus der beiden hier auftretenden Repräsentanten der öffentlichen Meinung Zeugnis ablegen. Dieser Antagonismus beschränkte sich keineswegs auf Fragen musikalischer Art. Er erstreckte sich deutlich auch auf Fragen der Literatur und der Kritik. Als aufschlussreichstes Dokument erweist sich Kellgrens Replik an seinen Angreifer, die sign. „Ami des deux Orphées“. Dieses Gedicht, publiziert in *Dagl. Allehanda* 1780, nr 14 vom 19. Januar, wurde in den Mittelpunkt der Untersuchung gerückt. Folgende Befunde ergaben sich:

Erstens. „Min Herr Ami des deux Orphées“ ist ein Vorläufer von Kellgrens bekannter Satire „Bref til Herr Jac. Albr. Fl-g“, die er ein halbes Jahr später in seiner eigenen Zeitung veröffentlichte (St. P. 1780, nr 154 vom 11. Juli). Stilistische wie inhaltliche Übereinstimmungen zwischen den beiden Gedichten weisen darauf hin, dass es sich in beiden Fällen um die gleiche Persönlichkeit ge-

handelt haben muss, die Kellgren als „rimkopplare“ (Reimschmied) verlächerlichen wollte. Mit anderen Worten: die Signatur „Ami des deux Orphées“ des „privaten“ Glückstreites muss als identisch angesehen werden mit jenem Literaten, den Kellgren in seinem satirisierenden Brief an Flintberg sich als „en Orthodox Versmakare“ unterschreiben liess. In beiden Fällen bediente er sich der gleichen — ursprünglich von seinem Angreifer gegen ihn selbst gerichteten — Verse „Men Du prosaiske Rimare! — — — Ty Du är blott en Fuskare“ als Modell, um einen Reimschmied öffentlich an den Pranger zu stellen. — In einer längeren Stellungnahme wurde auf die zentrale Bedeutung von Kellgrens Satire „Bref til Herr Jac. Albr. Fl-g“ für die Klarlegung seiner Beziehungen zu seinen anonymen Gegnern hingewiesen.

Zweitens. „Min Herr Ami des deux Orphées“ ist eine Art retrospektiver Abrechnung Kellgrens mit einem wohlbekannten früheren Gegner. In intriganten Wendungen legte er diesem Gegner hier ein Register über die Niederlagen vor, die er ihm im vergangenen Jahre beigebracht hatte. Die Abrechnung geschah deutlich in der Absicht, demselben ein Warnungssignal zu geben, nicht jetzt nach seiner siegreichen Rückkehr an die Zeitung den Kampf von neuem aufzunehmen. In unmissverständlichen Worten spielte Kellgren auf Stridsberg als seinen Opponenten in einer Reihe literarhistorisch wohlbekannter Debatten an (Prologstreit, Odestreit, Diskussion über Orgelmusik). Er wies ferner auf Stridsberg als Verfasser des abgelehnten Opernlibrettos „Azire“ hin, sowie auf dessen Abstandnahme von dem Auftrage, Björnsthäl auf seiner Orientreise zu begleiten. Zum Schluss gab er ihm den Rat, „orgtrampare“ (bei seinem Freunde J. M. Kraus) zu werden.

Am gleichen Tage, an dem diese personalisierenden Verse Kellgrens in *Dagl. Allehanda* standen, erschien in *Stockholms Posten* ein zweites gegen ihn gerichtetes Gedicht „Inpromptu wid verserne öfwer d. 7 och 10 Januarii“. Unter der sign. „**r.“ verbarg sich ohne Zweifel wiederum Stridsberg. Er wies Kellgrens Verherrlichung Stenborgs als ein indirekt gegen Karsten gerichtetes Schmähdgedicht zurück. Als wirklichen Grund dafür, dass dieser Sänger unfähig gewesen war, „das Herz“ Kellgrens „zu rühren“, machte er dessen eigene unrichtige Einstellung Glucks Werk gegenüber geltend: „Du hjertat i din fördom bär.“

Dasselbe Argument eines bei gewissen Stockholmer Operninteressenten vorliegenden „Vorurteils“ Gluck gegenüber wurde eine Woche später in jenem Artikel vorgebracht, mit dem die „Herrar Glückister“ die „offizielle“ Gluckdebatte fortsetzten und auf Kellgrens Appell reagierten. Dessen negatives Marmontelcitat widerlegten sie durch Anführung positiver Äusserungen über Gluck, die in einem kürzlich in Frankreich erschienenen Werke gestanden hatten, nämlich den „Observations sur la Musique, et principalement sur la Metaphysique de l'Art“.